

ÈÈWỌ GÉGÉ BÍ ADÁMỌLÉKUN ÌWÀ ÌDÀLÚRÚ

Dayo, Akamu (Ph.D)

D.O.I: 10.5281/zenodo.8284691

Àṣamò

Èèwọ jẹ ọkan lára àwọn ohun isẹ̀nbáyé àwọn Yorùbá tí ó jẹyọ nínú àṣà, tí ó sì ẹ̀ kẹ̀rẹ̀ kẹ̀rẹ̀ di ọkan lára àwọn èròjà àṣà tí àwùjọ Yorùbá n ló fún òfin èyí tí a fi n ẹ̀ ètò ilú lónà tí ó n mú kí àwọn ará ilú kó ara wọn ní ijánu àti yàgò fún ohun tí kò wọ. Bí ilú ẹ̀ rí lóde òní kò sàìjé kí á bèèrè pé 'ẹ̀ bá yí ni ojú rí tí wón fi n jobi lójà Ẹ̀de?'. Ohun tó ẹ̀kúnfà ibèèrè yí ni pé, kò sí ibi tí ifòkànbalẹ̀ àti àbò tó péye wà mọ̀ ní àwùjọ òní nítorí iwà ìdàlúru àti ipàniyàn tó gb'òde kan èyí tí kò wópọ̀ ní ayé àtíjọ nítorí àwọn ọ̀nà àrà ọ̀tọ̀ tí àwọn babańlá wa n gbà ẹ̀ ètò ilú. Ìyànjú láti wo bí àwọn ohun isẹ̀nbáyé wa bí èèwọ ẹ̀ lè dẹ̀kun rògbòdiyàn tàbí iwà ìdàlúru tí ó n peléke sí ní orílẹ̀-èdè yí ni ó ẹ̀kúnfà bẹ̀bà yí. Iṣẹ̀ iwádií yí tú'su dé isàlẹ̀ ikoko lóri bí èèwọ ẹ̀ bèrẹ̀, ohun tí èèwọ jẹ̀, idéjǎá èèwọ, ibèrẹ̀ iwà ìdàlúru, ohun tí ó n ẹ̀kúnfà iwà ìdàlúru àti bí èèwọ ẹ̀ lè dẹ̀kun iwà ìdàlúru.

Èkàn ọ̀rọ̀: Èèwọ, iwà ìdàlúru, ijọba, àṣà Yorùbá, ijìyà.

Ìfáàrà

Èèwọ jẹ ọkan lára àṣà àti iṣe àwọn Yorùbá ti àwọn bàbá wa fi n ẹ̀tò ilú ní ibèrẹ̀ pèpè. Èèwọ yí ni ó ẹ̀ kẹ̀rẹ̀ kẹ̀rẹ̀ tí ó yíra padà tí ó sì di òfin èyí tí terú-tomọ̀ n pa mọ̀ nígbà nàà. Kò sí èniyàn tí ó lè fowọ̀ yepere mú èèwọ̀ bẹ̀ è sì ni kò si ẹ̀ni tí kii pa èèwọ̀ mọ̀ nítorí ijìyà tí ó rò mọ̀ èèwọ̀ tí èniyàn bá kọ̀ etí ọ̀gbọ̀n-in sí ẹ̀bọ̀ èèwọ̀. Lóòótọ̀, iwà ìdàlúru wà nígbà ayé àwọn baba ńlá wa sùgbọ̀n wón kò fi bẹ̀ ẹ̀sẹ̀ múlẹ̀ nítorí pé iṣu ewura kò lè hu irun níwájú iná àti pé níbi tí èèwọ̀ bá ti fi ẹ̀sẹ̀ múlẹ̀ iwà ìdàlúru kò lè gbé rí rára. Ó ẹ̀ni lááánú pé lóde òní kò sí ohun tí ó fara jọ èèwọ̀ mọ̀, ohun gbogbo ni 'ó wọ,' ohun gbogbo ni ó tónà lóde òní. Ìdí niyí tí ó fi jẹ̀ pé ẹ̀nikẹ̀ni ni ó lè déédé já wá láti ibi kan kí ó sì bèrẹ̀ sí ní da ilú rú lónà tí yòò fi pa àwọn aláìṣe lára tí yòò sì tún fi dúkiá àwọn èniyàn sòfò bí irú ipàniyàn tí ó wáyé láti ọ̀wọ̀ àwọn afẹ̀mìsòfò ní ilú Ọ̀wọ̀ nínú ijọ̀ Àgùdà níbi tí èniyàn bí ogóji ti padánù ẹ̀mí wón ní ọ̀jọ̀ kẹ̀sàn-án oṣù kẹ̀fà ọ̀dún yí. Lórílẹ̀ èdè yí lóní, iwà ìdàlúru ti di ohun tí apá ijọba gan an kò fẹ̀ ká mọ̀, ó ti di àrùn tí kò fẹ̀ gba ẹ̀bọ̀ tí kò gba òògùn. Gbogbo ará ilú ni ominú n kọ, gbogbo èniyàn ni ẹ̀rù n

bà. Ó wá dàbí ẹni pé ọ̀nà àbáyọ kò fẹ́ sí mọ́ fún iwà idàlúru sùgbọ̀n ó kù ni ìbọ̀n máa n rọ̀, èyí ni ó fà á tí iṣẹ́ iwádíí yíí fi n ta tolórí-tẹ̀lẹ̀mù wa lólobó nípa ẹ́ṣe àmúlò ‘Èèwò’ gégé bí ọ̀kan lára àṣà àti iṣe Yorùbá tí ó lè dẹ̀kun iwà idàlúru àti àwọ̀n iwà tí kò bójú mu miíràn.

Bí Èèwò Ẹ̀ Bẹ̀rẹ̀

Ká rí ayé ni èèwò jẹ́, ó fẹ́rẹ́ má sí ilú náà lábé ọ̀run tí kò ní ohun tí ó n jẹ́ èèwò. Abájọ tí Crystal (1997) fi sọ ní èdè Gẹ̀ẹ̀sì pé:

The ‘taboo’ has been borrowed from Tongan, where it means ‘holy’ or ‘untouchable’. Taboo exist in all known cultures, referring to certain acts, objects, or relationships which society wishes to avoid.p.8

Ohun tí Crystal (1997) n sọ ni pé:

“Láti inú iran ‘Tongan’ níbi tí wọ̀n tí n pe èèwò ní ‘ohun mímọ́’ ni a ti yá èèwò. Èèwò wà nínú gbogbo àṣà tí a mò ní àgbáyé tí ó rí àwọ̀n iwà kan, àwọ̀n ohun kan, tàbí àjọṣepọ̀ kan tí àwùjọ́ fẹ́ kí á yera fún.p.8

Ọ̀láọ̀ba (2001) ní tirẹ̀ sọ pé nínú àkíyèsì àdúgbò àti ìmọ̀ àyíká àwọ̀n Yorùbá ni èèwò àti àwọ̀n ọ̀we Yorùbá ti jẹ́ jáde àti pé èèwò wà lára àwọ̀n èròjà iṣẹ̀nbáyé tí ó yíra padà tí ó sì di òfin tí àwọ̀n bàbá nílá wa n ló láti ẹ̀ àkóso ilẹ̀ wọ̀n.

Èrò àwọ̀n Onímọ̀ lórí Èèwò

Kò sí ibi tí a kíí dána alẹ́, ọ̀bẹ̀ kàn lè dùn jura wọ̀n lọ ni. Níwọ̀n ìgbà tó jẹ́ pé ká rí ayé ni èèwò jẹ́, èrò àwọ̀n onímọ̀ lórí èèwò kò fi bẹ̀e yàtọ̀ sí ara wọ̀n. Yàtọ̀ sí Táíwò (1986) tí ó sọ pé ohun tí àṣà, iṣe àti ìgbàgbọ̀ Yorùbá kò fi ààyè gba ni èèwò jẹ́, àti Ọ̀láọ̀ba (2001) tí ó sọ ni Gẹ̀ẹ̀sì pé:

The word ‘taboo’ has ‘eewo’ as its translation and it means forbidden things. For instance, it is a taboo to disturb officers of the law by noise-making or coughing. p.12

Akintán àti Olúkáyòdé (2020), Mike (2004) àti Adéwọ̀yin (2009) gbà pé ohun tí kò wọ̀, tí kò tọ̀ tàbí tí kò yẹ̀ ni èèwò jẹ́. Èèwò jẹ́ orísun òfin èyí tí ó n darí iṣẹ́ àti ihùwásí ọ̀mọ̀ èniyàn nínú àwùjọ̀ (Ọ̀móléwu 2017; Dzugba 2014; Ọ̀gúnlà̀nà 2007; Iroegbu 2005; Adeoye 1978;

Ademola 1997; Idowu Bolaji; Olajubu 1975). Bernard (2022) ní tirè gbàgbó pé èèwò tún jé ọ̀nà kan pàtàkì tí à ń gbà láti mú kí àlàáfíà dé bá àwọn inú igbó, ọ̀dàn àti àwùjọ wa níwọn igbà tí ó jé pé wọn èèwò ní kí á pa ẹ̀ran tàbí ẹ̀yẹ níbè tí a sì pa èèwò ọ̀hún mọ. Ohun tí a rí di mú nínú èrò àwọn onímọ nípa èèwò ní pé ohunkóhun tí kò wò, tí kò bójú mu, tí kò wuyì fún ọ̀mọ ènìyàn, tí ó lè ẹ̀ ẹ̀kóbá àti iparun fún ènìyàn àti àwùjọ ni èèwò jé. Bí ó bá rí bẹ̀è, a jé pé iwà idálúú tí à ń sọ nípa rẹ̀ lóní èèwò ni kò sì yẹ kí á rí ènìyàn tàbí àkójopọ̀ àwọn ènìyàn kan tí yóò máa déjàà èèwò yí nípa dída ilú rú.

Kí ni Iwà Idálúú

Gégé bí adájọ̀ àgbà kan nílẹ̀ yí, Musdaphar ẹ̀ se sọ nínú iwé iròyìn ‘National Mirror’ ti December 21st 2012, iwà idálúú jé ifipá múni tàbí mú ijọba ní ọ̀nà tí àwọn onítòhún yóò fi ẹ̀ ohun tí wọn fẹ̀ tàbí ní ọ̀nà tí owó yóò fi dọ̀wọ̀ wọn tí wọn yóò sì kó ipayà ohun hílàhílo bá ará ilú. Lọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà ni iwà idálúú máa ń ẹ̀kúnfà ikú àwọn ará ilú, ó ń sọ àwọn ènìyàn tí kò ẹ̀ di aláàbò ara, ó ń ba dúkiá jé, ó sì ń mú ifàsẹ̀yìn bá ilú nípa èto ọ̀rọ̀ ajé gégé bí ó ẹ̀ ń fara hàn lẹ̀wọ̀lẹ̀wọ̀ bá yí ní ilú àwọn ará Nájíá Déjẹ̀tá.

Bí Iwà Idálúú Ẹ̀ Bẹ̀rẹ̀

Ríkísí ti dáyé ọ̀jọ̀ ti pé, ibájé ti dáyé ọ̀nà ti jìn. Ó sòro láti sọ ní pátó igbà tí iwà idálúú bẹ̀rẹ̀ ní ọ̀kè èèpẹ̀. Ídí ni pé kíi ẹ̀ gbogbo iwà idálúú náà ni ó wà ní àkọ̀sílẹ̀ pàápàá jùlọ̀ láàrin àwọn Yorùbá tó jé pé wọn kò ní imọ̀ kíkọ̀ àti kíkà ní ibẹ̀rẹ̀ pẹ̀pẹ̀. Sùgbón ohun tí ó dájú ni pé bí Júdási, ọ̀kan nínú àwọn ọ̀mọ̀ ẹ̀yìn Jésù ẹ̀ fi Jésù hàn nínú iwé mímọ̀ jé iwà idálúú bakan náà ni ó jé pé bí Sọ̀lù (Saul) tí ó di Pọ̀lù (Paul) nígbẹ̀yìn ẹ̀ gbógun ti àwọn tí ó gba Jésù gbọ̀ jé iwà idálúú.

Ìdigunjalẹ̀ náà jé iwà idálúú nítorí pé ẹ̀ni tí Sàngó bá t’ojú ẹ̀ jà kò ní bá wọn bú ọ̀ba Kòso; níbi tí ìdigunjalẹ̀ bá ti ẹ̀lẹ̀, ipónjú nílá ni ó máa ń dé bá wọn. A ti gbọ̀ nípa Aníkúrá Baálẹ̀ Dàboro, Àyínlá Baálẹ̀ Abàsùwọn gbọ̀rò tí ó jé ọ̀gbólógbò ọ̀lọ̀sà nílúú Èkó ní nńkan bíi ọ̀dún 1930 sí ọ̀dún 1940. Bakan náà ní a gbọ̀ irú itú tí Oyènúsi àti ọ̀mọ̀ pupa ní Muşin pa nínú olẹ̀ jíjà gégé bí iwà idálúú (Olátúnjí 1984).

Iwà idálúú náà ni ti àwọn oní Bókobòko (Boko haram) ní ọ̀kè ọ̀ya tí ó bẹ̀rẹ̀ láti ọ̀dún 2013 títí di ọ̀nì. Irú ọ̀nà idálúú ti àwọn oní bókobòko yíi gbà wáyé kò ẹ̀lẹ̀ lórílẹ̀ èdè yíi rí bẹ̀è (BBC News, 2014). Igbà àkókó rẹ̀ tí àwọn Alákatakítí ẹ̀sìn yóò máa lo àdó olóro láti máa pa àwọn

èniyàn àti láti ba ilé àti ọ̀nà jẹ́. Ìwà idàlúru ní ká fí ipá jí ní gbé ká sì tún máa bèèrè owó itúnisilẹ̀ lówó ebí, ọ̀rẹ̀ àti ojúgbà eni tí a jí gbé èyí tí ó n ẹ̀lẹ̀ lówó lówó báyii ní orílẹ̀ èdè wa.

Kí iwà idàlúru tí orílẹ̀ èdè yii n dojú kọ́ tó bèrè ní ọ̀dún 1967 tí tí dé 1970 láti ọ̀wọ̀ àwọn iran Ìgbò tí ó n jà fún ilú olómìnira Biafra, èyí tí Ojúkwu jẹ́ olórí wọn, ati rí èyí tí ó tún fara pé ẹ ní ọ̀dún 1966 níbi tí ọ̀gá ológun tí orúkọ rẹ̀ n jẹ́ Major Boro ti gbiyànjú láti jà fún ilú olómìnira ti Nájíja Deętá. Lẹ́yìn tí ọ̀gágun Boro yii náà ni a tún ri àwọn Asari Dokubo, Tompolo àti àwọn tí wọn jọ́ n fipá da ilú rú kí ó tó di pé Ààrẹ̀ Ìmórù Yaradua tí ó kú sórí àlẹ́fà pètù sí wọn nínú tí ó sì ẹ̀aánú fún wọn lẹ́yìn tí wọn ko ohun ija wọn sílẹ̀ tí wọn kò sì da ilú rú mọ́. Lówólówó báyii, olórí àwọn Ajijágbara fún ilú olómìnira Biafra tí orúkọ rẹ̀ n jẹ́ Ralph Nwazurike wà ní igbèkùn ijọba látàrí wí pé ó hu iwà tí ó lè da ilú rú. Yàtò sí gbogbo àwọn olórí adàlúru tí a ti sọ nípa wọn tẹ̀lẹ̀ rí, àwọn kan tún kóra jọ́ lábẹ̀ àsiá OLÚGBÈSAN (Avengers) ti ilẹ̀ Nájíja Deętá nígbà náà. Ojoojúmọ́ ni wọn n fọ́ ọ̀pá epo rọ̀bì ti orílẹ̀ èdè yii fi n ẹ̀ agbára èyí kò sì jẹ́ kí ilú fara rọ́ rára nítorí pé ó n jẹ́ kí ọ̀rọ̀-ajé ilú yii denu kọ̀lẹ̀ pátápátá. Àwọn iwà idàlúru tí à n sọ nípa rẹ̀ yii ti jẹ́ kí ọ̀rọ̀ orílẹ̀ èdè yii dàbí egbinrin ọ̀tẹ̀ tó jẹ́ pé bí a ti n pa ọ̀kan ni òmíràn n rúwé síi àti pé kò dàbí eni pé ọ̀nà àbáyọ́ wà rára láti ọ̀wọ̀ àwọn ijọba wa (Vanguard Newspaper,2016).

Ohun tí o n ẹ̀kùnfa Ìwà Idàlúru

Àkíyèsí tí a ẹ̀ nínú iṣẹ̀ iwádíí yii ni pé àwọn Jàndùkú, Ajijágbara, Alákatakítí ẹ̀sin pèlú àwọn adàlúru tí ó kù kíi déédé da ilú rú láì jẹ́ pé ó ní ohun tí ó fàá. Lára àwọn nnkan tí ó n fa iwà idàlúru ni:

- A. **Èlẹ̀yàmeýà** – oríṣíí èyà tàbí iran ni ó wà ní orílẹ̀ èdè yii, bí a ẹ̀ rí iran tàbí èyà Yorúbá ni a ní ti iran Ìgbò bèè ni a ní Haúsá àti àwọn èyà kéékèkè míràn. Níbi tí ó jẹ́ pé èyà tàbí iran kan náà ni ó máa n rí ọ̀wọ́ mú tí àwọn yòókù kò lè gbórí wọn sókè nípa ohun àmúṣagbára, ó di dandan kí irú àwọn èyà báyii fẹ́ gba ara wọn sílẹ̀ nípa iwà idàlúru. Irú èyí gan-an ni ó n ẹ̀lẹ̀ lówó lówó ní Naija Deętá níbi tí àwọn èyà ibè ti n fi ija pèta lówó pèlú ijọba ilẹ̀ yii látàrí pé iran Fúlàni ni ó wà lórí àlẹ́fà àti pé ilẹ̀ Naija Deętá ni epo rọ̀bì ti orílẹ̀ èdè yii fi n ẹ̀ agbára ti wá.
- B. **Àiṣíṣélóde** – Àiṣíṣe ẹ̀ jẹ́ ọ̀kan gbòógì nínú àwọn ohun tí ó n ẹ̀kùnfa iwà idàlúru. Ọ̀pòlọ̀pò ọ̀mọ́ ló jáde ifáfítì tí wọn kò ríṣe ẹ̀ bèè ni wọn kò lówó lówó. Irú àwọn

èèyàn wònyí ti ro ọ̀rò ilé ayé wọn pin; igbàkúùgbà tí àwọn tó fẹ da ilú rú bá fún irú wọn lówó tààràtá ni wọn yóò gbà láti da ilú rú. A gbọ pé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn tí kò nísẹ̀ ni àwọn oní Bókobòkò n fún lówó táşẹ̀ré kí wọn lè darapọ̀ mọ̀ wọn nínú isẹ̀ idálúró.

- D. **Ìyapa èrò àti igbàgbọ̀ lóri èsìn** – Ìyapa èrò àti igbàgbọ̀ lóri èsìn kan máa n fa iwà idálúró láàrin àwọn aláakatakítí èsìn wọn sì máa n fẹ̀ kí èrò àti igbàgbọ̀ ti wọn lóri èsìn borí ti àwọn èlómíràn. Irú nńkan yíi ni ó şelẹ̀ ní òkè ọya ní ọ̀dún 1980 níbi tí Abubarka Gumi gégé bí olóri ijọ̀ Ìzálà ti Mùsùlùmí kan ti dá ijà èsìn sílẹ̀ nítorí pé kò fara mọ̀ kí àwọn ijọ̀ miíràn máa síwájú irun ní Òkè Ọya.
- E. **Ọ̀rọ̀ ọ̀şẹ̀lú** – Ọ̀rọ̀ ọ̀şẹ̀lú jẹ̀ ọ̀kan gbòògì nínú ohun tí ó máa n şokunfà idálúró láyẹ̀ ọ̀de oní pàápàá jùlọ̀ níbi tí ọ̀jóró tàbí mọ̀dàrú bá ti şelẹ̀ lóri ètò idìbò. Irú nńkan báyíi máa n fa gbọ̀nmi-síi-omi-ò-tóo láààrín àwọn ọ̀mọ̀lẹ̀yìn ti ọ̀tún àti ọ̀şì èyí sì lè mú kí idàrúdapọ̀ şelẹ̀. Irú nńkan báyíi ni ó fa ididélẹ̀ egbé Oòduà Peoples Congress (OPC) tí olóyè Gani Adams jẹ̀ olóri wọn. Àwọn egbé yíi bẹ̀rẹ̀ sí ní da ilú rú léyìn igbà tí ó ti hàn gbangba pé wọn şe ọ̀jóró fún olóògbé M.K.O Abíólá géré léyìn tí ó ti gbégbá orókè nínú idìbò Ààrẹ̀ orílẹ̀ èdè yíi ní ọ̀dún 1993(The Guardian Newspaper,2010).
- E. **Gbígbesẹ̀lé ilẹ̀ àti dúkiá lónà àitọ̀** - Kò bá à jẹ̀ ijọba tàbí àwọn ajunilo kan ni ó bá gbésẹ̀ lé ilẹ̀ tàbí dúkiá àwọn iran kan tàbí èyà kan lónà tí kò tònà, ó di dandan kí iwà idálúró şelẹ̀. Kò sí èni tí a bíire kan tí yóò fẹ̀ kí ohun àjogúnba wọn tàbí ohun tí wọn fi ọ̀ógùn ojú wọn şişẹ̀ fún dí ti èni èlèni. Níbi tí nńkan báyíi bá ti wáyé, idàrúdapọ̀ máa n şelẹ̀ níbẹ̀ ohun tí ó tún fara pé irú kókó yíi ni ti àwọn iran Fúlání darandaran tí wọn máa n fi ẹran jẹ̀ oko tí ó jẹ̀ àgbékèlẹ̀ àwọn èyà miíràn. Irú èyí gan-an ni ó şelẹ̀ láipẹ̀ yíi ní ipínlẹ̀ Benue nínú èyí tí ọ̀pọ̀ èmí şofò láti ọwọ̀ àwọn Fúlání darandaran tí wọn fẹran jẹ̀ oko àwọn èèyàn bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àpapọ̀ egbé àwọn Fúlání orílẹ̀ èdè Nàìjíríà sọ̀ pé kíi şe àwọn ni ó şişẹ̀ láabi náà àti pé èyà àwọn kíi lo ibon fún ẹran dídà bí kò şe ọ̀pá

Ọ̀nà Àbáyọ̀

Kò sí ohun tó le tí kíi dẹ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ sí ni ogun kan kò ní le tíí kó má si ọ̀nà àbáyọ̀. Àwọn ọ̀nà àbáyọ̀ sí isòro iwà idálúró ni a şàlàyé nísàlẹ̀ yíi:

Èèwọ̀ gégé bí adámọ̀lẹ̀kun iwà idálúró - Ilú tí kò bá sí ọ̀fin èşẹ̀ kò sí şùgbón bí ọ̀fin bá wà èşẹ̀ ti wà. Báyíi ni ọ̀rọ̀ èèwọ̀ jẹ̀; èèwọ̀ wà lára ohun tí ó di ọ̀fin nílẹ̀ Yorùbá tẹ̀lẹ̀ rí àti pé ohun tí àwọn èniyàn bá ti mò ní èèwọ̀ a kíi şe é nítorí pé ijìyà wà fún èni tí ó bá déjàà èèwọ̀. Ó yẹ̀ kí àwọn ijọba wa jẹ̀ kí iwà idálúró di èèwọ̀ àti ọ̀fin fún àwọn adálúró nínú èyí tí ijìyà èşẹ̀ yóò wà

pélú. Tí àwọn ijòba bá ẹ̀yì iwà idàlúru yóò dínkù díẹ̀, bẹ̀ẹ̀ sì ni àwọn adàlúru yóò dẹ̀kun láti máa da ilú rú. Tí a bá wòò láti ọ̀dún 1999 tí ètò ijòba àwa-ara-wa ti bẹ̀rẹ̀ lórílẹ̀ èdè yíí, àwọn ijòba kíí mú àwọn tí ó n da ilú rú lóri ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, nígbà mírán tí ijòba bá mú wọn, kíí pé rára kí wón tó fi wón silẹ̀. Idí nìyí tí wón ẹ̀ túbò tepele mọ̀ iwà idàlúru nítorí pé wón kò rí iwà idàlúru gégé bí èwò tàbí ohun àìgbòdò ẹ̀.

Dídéjàá Èwò - Ní ilẹ̀ Yorùbá, ní ayé àtijò ijìyà wà fún dídéjàá èwò láti ọ̀dò àwọn ọ̀ba gégé bí alákoṣo ilú. Bákan náà ni ijìyà tún wà fún dídéjàá èwò láti ọ̀dò àwọn ọ̀rìṣà, idí nìyí tí àwọn Yorùbá fi n sọ pé 'èwò ọ̀rìṣà' láti lè fi idí ijìyà dídéjàá èwò múlẹ̀. Àwọn ọ̀rìṣà bíi Sàngó, Ọ̀gún, Èṣù, Ọ̀ya àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ̀ ni ó máa n jẹ̀ wón níyà. Èni tí ó tún n fi yà jẹ̀ ẹ̀ni tó bá déjàá èwò ni Olódùmarè; igbàgbọ̀ Yorùbá ni pé bí ẹ̀nikan bá déjàá èwò tí kò gba idájọ̀ láti ọ̀wọ̀ ọ̀ba tàbí àwọn ọ̀rìṣà, ó di dandan kí Olódùmarè ẹ̀ idájọ̀ fún-un. Irú nńkan bá yíí ni kíí jẹ̀ kí àwọn ènìyàn déjàá èwò rára. Dídéjàá èwò ni kí ènìyàn koṭí ọ̀gbon-in sí ẹ̀bọ̀ èwò.

Pípèsè iṣẹ̀: Yàtò sí kí ijòba sọ iwà idàlúru di èwò tàbí ọ̀fin èyí tí ijìyà nílá yóò wà fún, ó yẹ̀ kí ijòba pèsè iṣẹ̀ lópòlópò fún ọ̀gòrò àwọn tó n jáde ilé-iwé gíga àti girama tí wón kò ríṣẹ̀. Idí ni pé ọ̀wọ̀ tí ó bá dilẹ̀ ni roré n bẹ̀ níṣẹ̀ àti pé tí iṣẹ̀ bá wà fún àwọn ọ̀dò wa tí wón sì n rí tajé ẹ̀, yóò sòro kí àwọn onígboṣọ̀ iwà idàlúru tó fi owó táṣẹ̀rẹ̀ tàn wón jẹ̀ láti da ilú rú.

Láti lè dẹ̀kun ẹ̀lẹ̀yàmeṣà: Ó yẹ̀ kí ijòba ẹ̀ déédé láàrin gbogbo àwọn èyà tó wà lórílẹ̀ èdè yíí. Kí àwọn ijòba má fi sí ibíkan ju ibíkan lọ̀ pàápàá jùlọ̀ lóri ọ̀nà tí wón n gbà láti pín owó ilú fún àwọn ipínlẹ̀ àti àwọn èyà kòòkan kọ̀ yẹ̀ kó jẹ̀ pé àwọn èyà tàbí ipínlẹ̀ tí ó n pa owó jù lọ̀ kò ní rí itójú gidí tí àwọn tí kò pa owó púpọ̀ yóò sì máa ẹ̀ yàlàyòlò. Irú nńkan wònyí ni ó n fa ikùnsínú láàrin àwọn èyà Nájá Deṣà níbi tó jẹ̀ pé epo tí ilú yíí n rí lódò wón ni a fi n ẹ̀ ọ̀rọ̀. Tí a bá pín ohun gbogbo bí ó ti tọ̀ àti bí ó ti yẹ̀ àwọn ajìjàgbà Nájá Deṣà àti àwọn mírán tó n da ilú rú yóò jẹ̀ kí ogún mí.

Dídẹ̀kun ijà Èsìn - Ó yẹ̀ kí ijòba gbiyànjú láti máa ẹ̀ idánìlẹ̀kòò àti ipolongo tí ó múná dóko fún àwọn olóri ẹ̀lẹ̀sìn àti àwọn ọ̀mọ̀ lẹ̀yìn wón lóòrèkòòrè láti mọ̀ pé èsìn kan kò ju ọ̀kan lọ̀ àti láti fẹ̀ràn ara wa dénu. Yàtò sí èyí, kí gbogbo àwọn ẹ̀lẹ̀sìn nílẹ̀ yíí mọ̀ pé Ọ̀lórùn ọ̀ba kan náà ni gbogbo wa n ké pẹ̀, ọ̀nà tí à n gbà láti pé È ni ó yàtò. Tí a bá ẹ̀ èyí, iwà idàlúru nípa èsìn yóò dín kù gan an.

Fífi Òfin de Ìjagungbalẹ - Láti lẹ dẹkun iwà idàlúru nípasẹ jíjẹ gàba lé ilẹ tàbí dúkiá àwọn èniyàn lórí àwọn ìjọba ní láti ẹ ẹtò fún ẹni tí wọn gba ilẹ àti dúkiá rẹ kí wọn sì tún pètù sí wọn nínú. Ìjọba tún ní láti ẹ òfin tí ó tọ àti ẹyí tí ó yẹ lórí àwọn ọmọ onílẹ tí ó n ta ilẹ kan fún ẹni mẹwàá. Tí ìjọba bá ẹ ẹyí iwà idàlúru yòò máa ká ẹsẹ nílẹ ní orílẹ̀ èdè wa.

Wiwà lómìnira àwọn Alákòóso Ètò Ìdibò - Nípasẹ iwà idàlúrum nípa ọ̀rọ̀ idibò, ìjọba gbódò gbìyànjú láti rí i pé àwọn alákòóso ètò ibò nílẹ̀yí dá dúró ló̀tò gedengbe kí wọn sì ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ohun tí wọn fẹ̀ láì wójú ìjọba. Ó yẹ kí wọn ní òmìnira wọn ló̀tò. Tí ẹyí bá rí bẹ̀ẹ̀, wọn kò ní gbé àrẹ̀ fún ẹ̀lẹ̀bí tàbí ẹ̀bí fún aláre bẹ̀ẹ̀ ni kò ní sí mọ̀gómọ̀gọ̀ kankan tí ó lẹ̀ ẹ̀kúnfà iwà idàlúru.

Ìkádíí

Bí a bá gbá ilẹ̀ tí a sì gbá ita ààtàn ni à á parí ẹ̀yí tó kù sí. Iṣẹ̀ iwádíí yíí ti jẹ́ kí á mọ̀ pé iwà idàlúru ti wà nílẹ̀ Yorùbá àti orílẹ̀ èdè wa ọ̀jọ̀ ti pé. Ó tún jẹ́ kí á mọ̀ pé láyẹ̀ àtíjọ̀, nílẹ̀ Yorùbá èèwọ̀ wà lára ohun tí ó di òfin tí a sì fi n dẹkun iwà idàlúru tí kò fi gbẹ̀rí bíí ti àṣìkò yíí. Tí ó bá rí bẹ̀ẹ̀, è é ti jẹ́ tí a wá gbàgbé àṣà ilẹ̀ wa tí ó yẹ́ kí ó ẹ́ wá ní ànfaàní? Bí a kò bá mọ̀ ibi tí à n lẹ̀, ẹ́ bí ó yẹ́ kí á padà sílẹ̀, kí á jáwọ̀ nínú àpọ̀n tí kò yọ̀ kí á pakítí mọ̀lẹ̀ kí á pe àró àti ọ̀dọ̀fin inú wa kí á sì yára padà sí ẹ́sẹ̀ àárọ̀ kí ohun gbogbo tó polúkúrúmuṣu lórílẹ̀ èdè yíí. Ó yẹ́ kí ọ̀mọ̀dé àti àgbàlagbà, ọ̀kúnrin àti obìnrin tí ó jẹ́ ọ̀mọ̀ Yorùbá àtátà àti àwọn àsáwọ̀ pẹ̀lú àjọ̀jì gòdògbò tí wọn wà ní àwùjọ̀ wa mọ̀ pé ohun tí a bá pè ní èèwọ̀ ohun tí kò wọ̀ ni, kò sì yẹ́ kí á bá ọ̀mọ̀lúàbí níbẹ̀. Èèwọ̀ ni iwà idàlúru jẹ́, ohun tí kò bójú mu ni pẹ̀lú, ó burú jáì, èèwọ̀ ni tòrìṣà.

Ìwé Ìtọ̀kásí

Adéoyè, C.I (1978), Àṣà àti Ìṣe Yorùbá, Ìbàdàn: Oxford University Press Ltd.

Adémólá, T. (1997), Iṣẹ̀ Àpilẹ̀kọ, Ìbàdàn: Caxton Press limited.

Adéwoyin, (2009) Ìmọ̀, Èdè, Àṣà àti Lítíresọ̀ Yorùbá, Ìbàdàn: Ìbàdàn. WADDS Nigeria Limited.

Akintan, et al (2020), "Taboo and Moral Reinforcement in Yoruba Traditional Thought", Al-Hikmat Journal of Philosophy, Vol. 40. Pp 1-19.

Bernard, O.T. (2022), "It is Neither A Rat Nor A Bird: Taboos and Eco-resilience in Yoruba Sacred Orature" A Seminar Paper: Leeds University Center for African Studies, the Centre for Global Development and the School of English.

Crystal, D. (1997), *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 2nd edition, Cambridge University Press.

Dzurgba, A. (2014), "Idowu and Yoruba Religious Ethics" in *Under the Shelter of Olodumare*, Ed. S.O. Abogunrin & I.D. Ayegboyin, Ibadan: John Archers. Pp 168.

Iroegbu P. (2005), "What is Ethics" in *KPIM of Morality*, Ed. Anthony, O. Ibadan: Spectrum, Pp. 32.

Ìdòwú, Bólájí (1996) *Olódùmarè, God in Yorùbá Belief*, Ìbàdàn: Longman Nigeria Limited.

Mike, O. (2004) *Yorùbá Superstitious Belief*, Ìbàdàn: Jones Nigeria Limited.

Ogunlana, A. F. (2007), "Moral Thinking in Traditional African Society: A Reconstructive Interpretation", *Prayna Vihana Journal of Philosophy and Religion*, Vol. 8, Pp. 120.

Omolewu, O.C. (2017), 'Taboo', in *Culture and Custom of the Yoruba*, Ed. Toyin Falola & Akintunde Akinyemi, Pp. 445, Austin, USA: PaniAfrican University Press.

Ọlá Ọba, O.B. (2001) *Sourany Data for the Reconstruction of Yorùbá Legal Tradition*, Ibadan:Canan Publishing Company.

Ọlájubù (1975). *Ìwé Àṣà Ìbílẹ̀ Yorùbá*; Ìbàdàn: Longman Nigeria Ltd.

Táíwò, J.O (1986). "Èèwò ní Ilẹ̀ Yorùbá" nínú *Yorùbá Gbòde*. Vol. 1(2), Lagos: Macmillian Nigeria Publishers.

BBC News 2014, "Nigeria abductions:timeline of events", May 12th.

The Guardian Newspaper 2017, "Nwazurike appeals order of detention", October28th

The Guardian Newspaper 2010,"Annulment of June 12, 1993Election Got me into this Struggle" May 7th.

Vanguard Newspaper 2016, " Who are the Niger Delta Avengers?"May 15th.Other Observations